

Миша Стојадиновић

РЕЛИГИЈСКИ ФУНДАМЕНТАЛИЗАМ И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ*

Религијски фундаментализам је после драматичних догађаја који се се одиграли 11. 9. 2001. године када су нападнути Светски трговински центар у Њујорку и Пентагон у Вашингтону, привукао велику пажњу како јавности тако и бројних теоретичара. Књига *The Freedom to Do God's Will. Religious Fundamentalism and Social Change* (Слобода за спровођење Божје воље. Религијски фундаментализам и друштвене промене) бави се разматрањем утицаја фундаментализма на религијску традицију унутар: хиндуизма, будизма, мормонизма, хришћанства, јудаизма и ислама. Ова књига разматра фундаментализам на један свестранији начин који није нити политички нити религијски детерминисан. Она садржи истраживања написана од стране аутора из различитих културних миљеа са специфичним локалним и академским знањем.¹²⁸ Овде ће бити дат један кратак приказ закључака до којих су ови аутори дошли.

Abdullahi Ahmed An – Na'im указује на то да исламски фундаментализам није нити нов нити преовлађујући покрет у исламском друштву. По његовом мишљењу овај феномен би требало да се посматра као спонтани одговор на друштвене промене, политичке и економске кризе. Исламско друштво је друштво у коме важе исти принципи друштвеног и политичког живота који важе у свим другим цивилизованим друштвима. Оно чему муслиманска друштва теже јесте исто оно чему теже и друга друштва, а то је обезбеђивање неких основних потреба као што су храна, склониште, сигурност... Да је исламско друштво исто као и свако друго, он показује тиме што указује на то да су неке исламске заједнице много сличније неким неисламским заједницама које су делиле сличну друштвено-историјску судбину него неким исламским заједницама које су се развијале у различитим друштвено-историјским условима. Термин “фундаментализам” настао је у Сједињеним Америчким Државама почетком двадесетог века и њиме је означена једна протестантска група која је објавила серију од дванаест памфлета у периоду исмеђу 1910. и 1912. године под називом “The Fundamentals: A Testimony to the Truth” (Фундаментализам. Сведочење истине). Главне карактеристике америчког протестантског фундаменталистичког покрета су његов чврст, чак и милитантан отпор према продору модернизације, либерализације и

* Garrie Hear, James J. Busuttil (2003): *The Freedom to Do God's Will. Religious Fundamentalism and Social Change* (Слобода за спровођење Божје воље. Религијски фундаментализам и друштвене промене). London and New York: Routledge.

Приказ је урађен као део активности студената у оквиру наставе из предмета Социологија религије на Групи за социологију Филозофског факултета у Нишу у школској 2005/2006. години.

¹²⁸ Abdullahi Ahmed An-Na'im (професор права), Sharifah Zaleha binti Syed Hassan (професор социјалне антропологије), Alice Shalvi (ректор Schechter института јеврејских студија), Nancy T. Ammerman (професор социологије и религије), Walter E. A. van Beek (професор антропологије), H. L. Seneviratne (професор антропологије), Chakravarthi Ram-Prasad (професор религије), R. Scott Appleby (професор историје), James J. Busuttil (професор међународног права).

библијског критицизма у протестантске цркве. Исламски фундаменталисти виде себе као моралне чуваре и спасиоце исламског друштва. Они истичу да се исламска историја налази у сталном паду и теже њеној рестаурацији. Аутор сматра да исламски фундаменталисти имају право на самоодређење и право на то да предлажу себе за лидере свога друштва, али то не значи и да они то право могу да остваре тиме што ће угрожавати права других народа. Право на самоодређење једног народа је ограничено правом на самоодређење других народа. Људска права свих људи, укључујући и право на самоодређење, санкционисана су од стране различитих законских, политичких и других механизма на националном и интернационалном нивоу. Међутим, у стварности се показало да постојећи национални и интернационални механизми којима се гарантују људска права не функционишу у већини земаља. Оно чега муслимански народ, као и многи други народи, мора бити свестан јесте све снажнија глобална економије, политичка међузависности и све веће могућности за културну размену. Наравно, треба бити опрезан због тога што се у име ових циљева веома често крше основна људска права.

Sharifah Zaleha binti Syed Hassan бави се положајем жена и фундаментализмом у Малазији. Исламски фундаментализам је по њој обележио 70-е године двадесетог века у Малазији. Овај феномен који је још популарно називан и *dakwah* дешавао се у тренутку када су се у Малазији дешавале крупне промене у економској и политичкој сфери. Ово је уједно и период у коме почињу да се јављају захтеви појединих група да припадници муслиманског народа морају да открију богату исламску културну прошлост верујући да је она решење за све новостворене друштвене болести и проблеме. Малазија је 70-их година двадесетог века обезбедила колонијалну независност и омогућила женама право на запошљавање и право на учествовање у политичком животу. Модернизација је у Малазији била подстицана пре свега развојем британских капиталистичких предузећа што је умногоме изменило начин живота. Модернизација иде руку под руку са капиталистичким развојем и проузрокује бројне промене у породичној структури, политичком систему, односима међу половима и вредностима у друштву. Традиционална малајска жена је живела у затвореној породичној заједници и њене главне активности су биле: кување, прање, нега младих и старих. Жена је ступањем у брак добијала одређени социјални положај. Модернизацијом је дошло до великих промена у њеном положају. Жена је почела да учествује у политичком животу и да се запошљава ван породице, мада је њен рад доста дуго био потцењиван. Процес модернизације је довео до раздвајања приватне и јавне сфере, а уједно и поделе послова којим су се бавили мушкарци и жене. Док је жена остала везана за приватну сферу, мушкарци су посао налазили у јавној сфери. Тако је жена добила послове који су економски и социјално потцењивани. Она је постала економски зависна од мушкараца. Након што је Малазија постала независна 1957. године процеси модернизације и урбанизације су у многоме изменили дотадашњи начин живота. Дошло је до повећања броја жена у образовању и у радној снази. Тиме је жена постала економски независна од мушкараца.

У Малазији су постојала два таласа исламског фундаментализма. Први талас се јавио током 20-их година двадесетог века док је Малазија још увек била британска колонија. У том периоду постојао је велики утицај западњачке науке и западних друштва да малазијско становништво напусти традиционални начин интерпретације ислама да би могло да иду у корак са западним земљама. Други талас је почео 70-их година двадесетог века када је Малазија добила независност. Тај период су

обележили процеси индустријализације, модернизације, урбанизације и демократизације друштва. У Малазији исламски фундаментализам се није јавио у селима већ у градовима. Рани знаци рађања религијске свести су се манифестовали у индивидуалном понашању мушкараца и жена. Они су, на пример, почели да избегавају храну која садржи неке забрањене супстанце. Неки су одбијали да купују пилеће или говеђе месо због тога што су веровали да животиње нису биле убијане у складу са исламском традицијом. Sharifah Zaleha binti Syed Hassan истиче да поред разлика између фундаментализама различитих религија постоје и неке сличности као што су: тежња за реформом религије која се налази под утицајем западњачког критицизма, тежња да се на религију гледа као на начин живота, а не као на скуп неких апстрактних веровања и закона које треба научити, тежња да се религијске реформе врше у складу са светим књигама или религијском традицијом. Главна брига фундаменталиста о положају жена јесте повезаност која се по њима јавља између слободе жена и њихове моралне деградације. Права жене по исламу су она права која поштују њену праву природу као што је, на пример, право на материнство. Фундаменталисти виде модерну и позападњачену жену како се слободно меша са мушкарцима, носи неприкладну одећу. Она представља на неки начин културног издајника. Малајци сматрају да главни делови тела код жене морају бити покривени да би избегле срамоту и сачувале скромност. Треба напоменути да исламски фундаменталисти ни у једном тренутку нису тражили да се жена повуче из јавне сфере. Одлука о томе је остављена самој жени, или пак њеној породици. Веома често је одлука о томе да она остане унутар домаћинства заснована више на практичним питањима него на религијској свести. Треба напоменути да се малајска жена све више окреће ка запошљавању ван домаћинства. У оквиру религијских активности и даље постоје неки положаји у који су потпуно недоступни женама.

Alice Shalvi се бави религијским фундаментализмом и друштвеним променама унутар модерног јеврејског друштва. Она се превасходно бави положајем жена и односима међу половима желећи тиме да покаже сукоб који се јавља између процеса модернизације и религијског фундаментализма. Ауторка одређује јеврејски фундаментализам као верност (веома често ригидну), религијској традицији, идеологији, светим текстовима или различитим њиховим интерпретацијама. Она упозорава да оваква дефиниција може бити и дефиниција религијског фундаментализма уопште односно да су религијски фундаментализми у основи међусобно слични. У јудаизму, као и у многим другим религијама, жена се налази у подређеном положају у односу на мушкарца. Након бар-мицве, која је са обредом обрезивања најзначајнији догађај у животу мушкарца, мушкарац постаје одговорна и зрела личност. Тиме он добија приступ у најтајније и најважније молитве. Ово је право резервисано само за мушкарце док жена никада неће имати приступ овим молитвама. Поред тога, жене немају равноправан статус ни у молитвама у синагогама. Оне добијају она места која их чине невидљивим за мушкарце. Жена је била у подређеном положају и у свакодневном животу а не само у молитвама. То се види и по томе што она, на пример, није смела да подиже глас у присуство мушкараца. Жена склапањем брака постаје власништво мужа. Хебрејска реч за брак јесте власник. Промене у другој половини двадесетог века су доста уздрмала традиционална веровања. Међутим, без обзира на то што су жене по закону добиле једнака права као и мушкарци, оне су и даље остале у неравноправном положају што се тиче религије и религијских обреда.

Nancy T. Ammerman указује на то да се већина друштвених научника našла затеченим јачином фундаментализма у касном двадесетом веку. Многи рани теоретичари социологије бавили су се питањем опстанка религије у модерном друштву. Многи од њих су очекивали драстичне промене, промене које ће благо речено довести до њеног нестанка. Нико није био спреман за политичку обнову фундаментализма у САД-у крајем 70-их година двадесетог века; сви су сматрали да је фундаментализам нестао после 1925. године, када је он поражен у такозваном мајмунском процесу суђења против John Scopesa. У периоду између 1925. и 1975. године фундаменталисти су стварали школе, колеџе, радио станице, издавачке куће, телевизијске програме, продавнице књига. Фундаменталисти су били принуђени на све ове кораке пре свега јер им постојеће телевизијске и радио станице нису дозвољавале да учествују у њиховим програмима. Период 60-их и 70-их година је период када долази до великих друштвених промена у САД. Године 1963. свако присуство религије унутар јавних школа проглашено је противзаконитим. За многе вернике овакви закони су били резултат безбожничке владе која је избацила Бога из школа, а у исто време увела учење о еволуцији и контроли рађања. Фундаменталисти су ово искористили за позив на побуну. По њима је закон из 1973. године којим се легализује абортус открио праве непријатеље. Фундаменталисти сматрају да су они носиоци једине праве истине. Током 70-их година јављају се различити покрети који су имали за циљ промену јавног образовања. Један од показатеља ове побуне јесте захтев за промену амандмана и за дозвољавање молитве у школама. Треба напоменути да се хришћански фундаменталисти не залажу за коришћење насиља као легитимног начина друштвених промена. То, међутим, не значи да насиље није употребљавано у име фундаменталистичких покрета.

Walter E. A. van Beek сматра да фундаменталистички покрети, и поред међусобних разлика, имају и неке сличности. Он наводи следеће сличности: 1. Сви они тврде да су свети списи непогрешиви. Понекад неки од њих су не само против постојања разлика у интерпретирања светих књига, већ и против њиховог превођења, јер сматрају да се тиме губи њихова суштина. 2. Што се тиче друштвене сфере, сви они теже да се друштво организује по угледу на критеријуме који су важали у традиционалним друштвима. 3. У области културе фундаменталисти се оријентишу на постојање зла, контролу сексуалности, улогу породице, хијерархију унутар породице и односе између њених чланова. 4. На крају, фундаментализам никада није завршен већ стално постоји потреба за његовим редефинисањем.

Walter E. A. van Beek разматра фундаменатлизам код Мормона. Мормони поседују две карактеристике које их чине јединственим, или како они сами за себе кажу, чудним, а то су: заједништво (заједништво у власништву, због чега имају критички став према капитализму и индивидуализму) и полигамија. Мормони, за разлику од протестантских фундаменталиста, имају другачији став према Библији. Наиме, као и протестанти, они сматрају да је Библија веома битна, али за разлику од њих, и да је некомплетна и корумпирана. Оно што такође одликује Мормоне јесте откриће нових светих писма: *Књига Мормона* и *Књига Абрахама*. За разлику од Библије, за ова два новооткривена света писма они сматрају да су савршено преведена на енглески језик. Мормони су очајнички желели да постану држављани САД и да би то постигли морали су да се одрекну полигамних бракова што је довело до промена унутар породице и до стварања такозване нуклеарне породице.

H. L. Senerviratne се бави истраживањем одређених аспеката фундаментализма унутар будизма у Шри Ланци, фокусирајући се пре свега на нову улогу коју добијају

будистички свештеници. Данас је опште прихваћено да је главна улога свештеника улога социјалног сервиса. Ово мишљење је доста било проширено међу како он каже *лаицима* у Шри Ланци. Њихова моћ се често мерила способношћу да постављају и руше владе. Међутим, када се мало боље погледа историја, види се да нема основа за тврдњу да свештеници поседују ову моћ због тога што су је поседовали раније. Свештеници јесу имали значајну улогу у преколонијалном друштву, али то се није могло поредити са улогом коју је *изумео* Anagarika Dharmapala, најзначајнија личност будистичког препорода у Шри Ланци. Модел за стварање ове нове улоге свештеника били су хришћански свештеници и њихова моћ у колонијалној Шри Ланци. Dharmapala (1864-1933) је у свом детињству био послат да учи у хришћанским школама где је доживео велико понижење од хришћанских свештеника. Може се рећи да је ово мотивисало Dharmapala да покаже свету да је будизам једнако племенита и модерна религија као и друге. Основа друштвеног реда у том друштву били су будистички морал и правдољубље. Он је сматрао да је одсуство краља, које је последица прихватања страних обичаја, довело до пропасти будистичког морала и до поковања његове земље. У недостатку краља свештеници су дужни да преузму улогу вођства. Они морају да обезбеде добро вођство које ће донети просперитет, здрав живот, мир, срећу...

Главно питање којим се *Chakravarthi Ram-Prasad* бави јесте: *У којој мери хинду религија учествује у политици и колики је њен значај у њој*. Главни закључци који се могу извести из анализе ове студије су следећи: 1. Идеологија базирана на хинду религији требало би да се више посматра као културни есенцијализам са националним циљевима. Велика је грешка посматрати је као религијски фундаментализам. 2. Проблематична природа религијског порекла друштвених промена у Индији би се могла објаснити на два начина: специфичном природом историје ове земље и стресовима изазваним модерном политичком економијом. 3. Два међусобно повезана фактора мењала су улогу религијске идеологије у актуелној власти: разнолики гласачки образац и ниво партијске подршке у циљу идеолојске акције остваривања захтева коалиција и савеза, али и захтеви за надметањем у демократији који захтевају неидеолошку власт. 4. Стратегије за осигуравање индивидуалних и социјалних права захтевају ефективно вођство од стране глобалних сила политичке економије.

Он указује на појаву хиндутства. Хиндутва је у ствари коришћење хинду религије у националне сврхе. Под фундаментализмом он подразумева идеологију која садржи то да свака религија има једно своје језгро веровања и вредности које потичи из неког ауторитарног текста (или текстова) и аутентични, стварни живот у складу са тим веровањима и вредностима. Религијски национализам се овде одређује као релативно исправна идеологија која се конституише припадношћу некој религији. Хиндутва идеологију, иако потиче из хинду религије, можемо разумети једино уколико је посматрамо као форму културног есенцијализма са националним циљевима. Хиндутва у себи садржи и елементе хинду религије, али и елементе хинду национализма.

R. Scott Appleby сматра да се фундаментализам мора проучавати од случаја до случаја. Никако се не сме поједностављено сматрати да су сви фундаментализми међусобно слични. Оваквим схватањем се не прави разлика између обичног муслиманског верника и бомбаша самоубице. Коришћен правилно, термин *фундаментализам* се одређује као један образац религијског отпора у коме самозвани истински верници покушавају да спасу од ерозије религијски идентитет од стране људи који нису припадници њихове религије. Дефиниција тога ко је такозвани странац, или аутсајдер, како га још Appleby назива, веома је еластична. Екстремисти иду толико далеко да чак и припаднике

своје вере који заговарају верски плурализам, али и оне који нису припадници ниједне религије, сматрају аутсајдерима који их угрожавају. Фундаменталисти гледају на свету истину као на основу истинског знања, знања на коме би требало да се базирају моралне вредности. Они своју традицију и света писма представљају као потпуно безгрешним и изван сваке критике. Они веома често имају апокалиптично виђење света. Када се овако поставе ствари онда се веома лако нађе теолошка потпора за насилан отпор према аутсајдерима. Ово је може се рећи одговор на једно горуће питање: *Откуд то да религије које нормално проповедају мир, сажаљење, толеранцију, опроштај, сада одједном усвајају насиље и нетолеранцију?* Фундаменталисти верују да времена у којима они живе нису нормална времена. Као резултат тога дешавају се неке промене унутар религијског веровања, што доводи до појаве насиља у овим иначе ненасилним религијама.

James J. Busuttil сматра да одређење фундаментализма није нимало једноставна ствар и да захтева испитивање сваког појединачног случаја. Једна од најзначајнијих карактеристика фундаментализма јесте свакако та да се фундаменталистичке тенденције могу наћи у било којој религији и на било ком делу планете. Разлози за настанак фундаментализма су доста разнолики и могу се тицати како унутрашњег тако и спољашњег развоја неког друштва. Оно што је заједничко настанку свих фундаменталистичких покрета јесте то да су они настали као резултат једне нагле промене унутар друштва која су се налазила у ситуацији status quo. Статична друштва не могу произвести фундаментализам. Фундаменталисти у оваквим променама виде изазов за своју религију и своје религијске вредности. Они се често осећају изманипулисаним, експлоатисаним... Фундаменталисти се, осећајући се угроженим, окупљају око заједничке слике прошлости у тежњи да на основу ње изграде будућност. Јачање фундаментализма доводи до поделе на: нас и њих. Они други се у најмању руку третирају различитим, вероватно опасним и могуће злим. Фундаменталисти инсистирају на специфичној природи свог знања која захтева један привилеговани третман унутар друштва. Да би се ово постигло, они теже да добију политичку моћ унутар друштва. Религијски фундаментализам се може појавити само међу људима који религију схватају врло озбиљно. Међутим, чак и мале фундаменталистичке групе могу извести значајан удар унутар неког друштва. Када се фундаменталистички покрет већ формира, онда је веома тешко наћи решење да се спрече неке значајније последице које он изазива унутар друштва. То је могуће једино урадити доношењем неких превентивних мера. Фундаментализам се међутим, не сме искључивати из политичког живота. Фундаменталисти би требало да имају иста права као и сви други грађани. Приликом проучавања фундаментализма оно што се свакако мора избећи јесте стварање стереотипа као што је на пример његово изједначавање са насиљем.

Данас фундаментализма представља једну веома актуелну тему. Оно што морамо напоменути јесте то да већина људи сматра да је фундаментализам нешто негативно, нешто што је повезано са насиљем и да га углавном везује за исламску религију. Фундаментализам се не сме аутоматски везивати за насиље, јер је већина фундаменталистичких покрета ненасилна, и не сме се везивати само за ислам јер је он присутан и у другим религијама, и никако се не сме поједностављено сматрати да су сви фундаментализми међусобно слични. Тиме би се изгубила свака могућност да се поједини фундаменталистички покрети схвате у потпуности.